

Under strecket

Sedan 1918

Cullberg satte alltid människan i centrum

Psykiatrikern och författaren Johan Cullberg har avlidit, 88 år gammal. Clarence Crafoord minns sin vän och kollega vars intresse för människan och konsten tidigt gjorde honom övertygad om vad som alltid behövde stå i centrum för hans gärning.

Johan Cullberg var min kollega och vän under 63 år. Vi träffades första gången på läkarutbildningens psykiatrikurs 1959 och fann då att vi var själsfränder, båda skeptiska till den medicinska psykiatrin och med ett starkt intresse för psykoanalysen. Vi utvecklade en vänskap av den sort som kännetecknas av ett sådant livslångt pågående samtal där man även efter långa uppehåll i kontakten kan knyta an och fortsätta dialogen.

Cullberg arbetade som underläkare på Psykiatriska kliniken vid S:t Görans sjukhus 1964 när han tog kontakt med mig och föreslog att jag skulle söka en tjänst på samma klinik. Psykoanalytikern Nils Haak var då verksam på polikliniken och handledde i psykoterapi på psykoanalytisk grund. Vi blev kamrater och sökte oss till den psykoanalytiska utbildningen vid Psykoanalytiska Föreningen i Stockholm. Vid den tiden var det en rad unga psykiatrer och psykologer som fann inspiration i den freudianska psykoanalytiska utbildningen som bedrevs på kvällstid två gånger i veckan.

Tillsammans mötte vi den välkände psykoanalytikern Carl Lesche som utvecklade teorier om "den rena psykoanalysen" som inte hade med behandling att göra, utan där verksamheten med analysander skulle bedrivas av rent kunskapsintresse. Lesches ideal var alltså att frigöra det psykoanalytiska samlandet av kunskap från behandlingsmålet, eller med andra ord: det syftade inte till att befria en person från sitt lidande. Vi var fascinerade av Lesches karismatiska framställning när han satte in dessa tankar i ett filosofiskt sammanhang. Men under seminarierna minns jag hur Cullberg blev alltmer skeptisk och uttryckte att han för sin del såg sig själv som behandlare och psykiater som i första hand hade intresse av att befria sina patienter från deras lidande. Den modiga protesten dämpade något av oss andra i vår entusiasm för Lesches tankegångar.

Denna markerade inställning till att framför allt i verksamheten försvara behandlingsaspekten i arbetet och sträva efter att finna den rätta behandlingen blev Cullbergs signum under hans fortsatta bana. Han var alltså präglad av psykoanalytiska teorier men också mån om att kunna tillämpa dem sitt arbete som läkare.

Under de följande åren kom utvecklingen av psykiatrin att präglas av ett samhällsengagemang med vänstervridning och revolt mot traditionerna. En inspirerande revoltör var vid denna tid – 1970-talet – psykiatern Bengt Berggren, då verksam vid Ulleråkers sjukhus i Uppsala. Både Cullberg och jag lärde känna honom på Södersjukhuset där han var pionjär med att öppna en psykiatrisk dagavdelning – ett mellanting mellan öppen och slutet vård.

Cullberg hade nu fångats av en tjänst som psykiater vid kvinnokliniken på Karolinska sjukhuset och fann där ämne för sin doktorsavhandling om de psykiska besvär de nya p-pilleren orsakade.

Själv kom jag att inspireras av Bengt Berggren att bli överläkare vid det nyöppnade Fruängens dagsjukhus, som var anslutet till mentalsjukhuset Långbro. Cullbergs forskningsintresse växte och han började studera det psykiska traumat och kom in på området "psykisk kris".

Våra vägar skildes och jag öppnade, delvis inspirerad av psykoanalytiska tankegångar och delvis av samhällsintresse, en ny form av psykiatrisk verksamhet i Luleå med framför allt psykoterapeutisk och familjeterapeutisk inriktning. Jag minns hur Cullberg, när han besökte oss i Luleå och såg vår arbetsbörda suckade: "man är bara ett stoftkorn i universum."

Johan Cullberg (1934–2022). Foto: Henrik Montgomery/TT

Själv hade han tillsammans med Bengt Berggren i Nacka startat det så kallade Nackaprojektet som han kom att knyta en forskningsverksamhet till som avsatte ett flertal rapporter om det som nu kallas "den sektoriserade psykiatrin", en samhällsanknuten verksamhet som strävade "ut från institutionerna" med tyngdpunkt på den öppna vården.

Under 1970-talet utvecklade Cullberg sitt tänkande kring psykiska kriser och fann ett genialt grepp i att beskriva psykiska krisförlopp analogt med inflammationsbegreppet inom medicin genom termer som chockfas, reaktionsfas, reparationsfas och nyorienteringsfas. Detta var ett pedagogiskt grepp som gjorde det psykiska traumat tillgängligt för alla. Boken "Kris och utveckling" blev en sensationell framgång när den gavs ut 1975, inte minst för att den kom i alldeles rätt tid, nämligen då den psykiatriska verksamheten i hela landet börjat söka sig ut från sjukhusen och etablera sig i samverkan av olika slag ute i samhället. Nu kom ekonomiska begränsningar att dämpa de ganska storvulna idéer vi ville utforma både i Nackaprojektet och Luleåverksamheten.

Ar 1984 firade Nacka-Värmdö-psykiatrin 10 år och Cullberg och jag fann många likheter i våra projekt. Samma år höll han fram ett paket till mig. "Här är min baby", sa han. Paketet innehöll hans tjocka bok "Dynamisk psykiatri" som också den blev en stor framgång som jag var inte så lite avundsjuk på. Hur orkade han med detta? undrade jag. Själv hade jag flyttat till Blekinge för ett nytt stort sektoriseringsprojekt benämnt "Psykiatrin i Blekinge". Cullberg arbetade vidare med olika forskningsprojekt, bland annat om omhändertagandet av nyinsjuknade psykospatienter, och började kunna specimera för att söka professorer. Han var väl kvalificerad men motarbetades från olika fronter inom det akademiska psykiatriska etablissemanget. Var det hans benägenhet att hylla ett humanistiskt synsätt och de illa omtyckta psykodynamiska perspektiven som skrämde? Detta är höljt i dunkel, men måste i dag ses som ett uttryck för Cullbergs ärliga sätt att häv-

da det han hela tiden trott på, nämligen olika möjliga vägar att förbättra den psykiatriska vården som måste bygga på en lämplig kombination av medicinsk kunskap och psykologiskt bemötande på alla nivåer.

Cullberg belönades med en personlig professur 1995 och även kunglig medalj samt med föregångaren till Augustpriset för sin folkbildande verksamhet. Men han vann inte helt den akademiska psykiatris respekt. Här var han en outsider vilket så småningom förstärktes av genom hans böcker om skönlitterära författare som August Strindberg, Stig Dagerman, Gustaf Fröding, Gunnar Ekelöf och Hjalmar Söderberg.

2007 utkom Cullbergs självbiografiska bok "Mitt psykiatriska liv". Han inledde boken med en skildring av hur han som ung medicinare nödgades hjälpa brodern Erland till ett akut psykiatriskt omhändertagande sedan denne drabbats av en psykotisk sjukdom. Cullberg fick alltså en omedelbar och fysisk kontakt med hur en psykotisk människa tänker och kan bete sig och dessutom vara med om att låta tvångsinta sin egen bror på mentalsjukhus. Jag är övertygad om att dessa erfarenheter fanns med i bakgrunden när Cullberg på Lesches seminarier deklarerade att han främst såg sig själv som behandlare. Likaså är det lätt att förstå hans tvekan inför den samtidigt utgivna boken av Thomas Szasz "Psykiisk sjukdom – en myt" som ivrigt lästes av många av oss yngre psykiatrer.

Broder Erlands kroniska psykos och mycket fysiska måleri kom också att handgripligt intressera Cullberg för vad ett konstnärskap är och fördjupa hans levande intresse för "galna" konstnärer, som Strindberg, Dagerman och Fröding. En av våra livligare diskussioner rörde till exempel huruvida Strindbergs "Inferno" var frukten av självsuggestioner, som Olof Lagercrantz föreslår i sin biografi över Strindberg, eller om han verkligen var psykotisk under sin infernokris. Jag hävdade att Strindberg, om han varit djupt psykotisk, knappast hade varit mäktig att författa de storartade pjäser som tillkom efter hemkomsten till Sverige, medan Cullberg hävdade att det framgår av Strindbergs brev att han var verkligen sjuk. Vi fastnade i detta men respekterade varandras ståndpunkter. Också härur växte sannolikt Cullbergs djupa intresse för krisbegreppet, manifesterat i "Kris och utveckling". När det gäller boken "En diktarens kompost. Om Gunnar Ekelöf" kom vi att diskutera boktiteln, men Cullberg fann snarast att mina invändningar mot ordet "kompost" fick honom att hålla fast vid det. Sådana skärmytslingar hade vi många av, men de närmast stärkte vår vänskap.

Det är nog tack vare sitt kändisskap och goda rykte som humanistisk psykiater han lyckats samla ett material av intervjuer med dömda förövare av sexuella övergrepp på barn, som mig veterligt ännu är oarbetat. Cullberg fortsatte alltså sitt självständiga arbete ännu när krafterna började svika under det sista året av hans liv.

Själv har jag i mitt författarskap på många sätt följt honom i spåren och vi har hela tiden fört en kontinuerlig dialog som lika mycket har rört professionella som personliga spörsmål.

Med Johan Cullbergs död har jag gjort en stor personlig förlust. Men jag är stolt över att vi har fått vara ett slags följleslagare under en betydelsefull tid inom svensk psykiatri.

Clarence Crafoord

Psykiater, psykoanalytiker och författare
understrecket@svd.se